

FORORD TIL «GYMNADENIA» OG «DEN BRENNENDE BUSK»

«SETT SLIK NEDENFRA GATEN TOK KIRKEN SEG VIRKELIG GODT UT PÅ TERRASSENS GRÅ STEINSOKKEL, MED DEN BREDE TRAPPEN OPP OG DET RØDBRUNE FRONTTÅRN HVIS SLANKE SPIR PEKTE OPP I DEN BLÅ LUFTEN. I DAG STOD HOVEDPORTALEN FREMME PÅ TÅRNET VIDÅPEN.»

Fra *Gymnadenia*

«PAUL LÅ HELT SAMMENSUNKET FORAN KOMMUNIONSSKRANKEN. FRA BUNNLØSE HEMMELIGHETERS RIKE OG FRA DEN VIRKELIGE NÆRVÆRELSE NOEN SKRITT BORTE, KJENTE HAN VILJEN SOM SLO SAMMEN OMKRING HANS VILJE. DET SKYLLET SOM EN FLOD, OG HAN KJENTE SEG OPPSLUKT – AV DET SOM ILD I DENNE VERDEN ER ET BILDE AV; HANS SJEL VAR BLINDET AV NOE SOM LYSET STÅR TIL TEGN FOR PÅ JORDEN. DET VAR SOM EN BRENNENDE BUSK DROG HAM TIL SEG, SLO SAMMEN OMKRING HAM, FORTÆRET HAM, OG LIKEVEL BLE HAN VED Å VÆRE TIL – SÅ SLAPP DET HAM IGJEN, SÅ VAR DET IKKE MER, MEN TILBAKE VAR EN LAMMENDE LYKKEFØLELSE.»

Fra *Den brennende busk*

I dobbeltromanen *Gymnadenia* (1929) og *Den brennende busk* (1930) viderefører Undset mange av de religiøse og psykologiske temaene fra sine verdensberømte middelalderromaner, men konteksten er her hennes egen samtid. I *Gymnadenia* møter vi hovedpersonen Paul Selmer idet han strever med overgangen fra student- til voksenlivet. Hans urbane og borgerlige oppvekstmiljø har vært preget av de radikale 1880-årene, og moren Julie er både frisinnert og fritenkende. Når Paul så i sitt selvstendighetsprosjekt flytter på hybel hos den katolske familien Gotaas på St. Hanshaugen, starter en psykologisk og eksistensiell reise som drar ham i retning av Den katolske kirke. Erkjennelsesprosessen er langsom og følger parallelt med den vare og ulykkelige kjærlighetshistorien med Lucy.

Verdenen som gradvis åpner seg for Paul Selmer, er fremmed og eksotisk sett med datidens norske øyne – dog også så forunderlig vanlig –, og sammen med Paul møter vi i *Gymnadenia* det lille katolske Kristiania og siden også Trondhjem i de skjellsettende årene fra unionsoppløsningen i 1905 til utbruddet av første verdenskrig i 1914. Ikke før i oppfølgeren *Den brennende busk*, som foregår mens første verdenskrig herjer i Europa og frem til siste halvdel av 1920-tallet, tar Paul steget og konverterer til Den katolske kirke. Familie og venner står vantro på sidelinjen.

Sigrid Undset konverterte selv til katolisismen høsten 1924, og Pauls prosess anses å ha klare selvbiografiske trekk. Den katolske kirken som utgjør kulissene for dobbeltromanen, er bevisst realistisk beskrevet – dette er kirken Undset selv møtte og kjente. Derfor har det falt seg naturlig å illustrere bøkene med fotografier fra hennes eget liv og sekulære og kirkelige samtid, som hun i kjent stil beskriver meget levende.

KIRKELIG KONTEKST

Den katolske kirken Paul – og Undset selv – møtte, var liten, men selvbevisst. Dens historie i det moderne Norge var relativt ny. Ikke før i 1843 ble det tillatt å gjenetablere en katolsk menighet i Kristiania, en by som rundt 1900 talte knapt halvparten av landets katolikker, fordelt på to menigheter: St. Olav og St. Halvard. Også i den andre viktige byen i Paul Selmers liv, Trondhjem, var det to menigheter – Jesu Hjerter og St. Olav – for øvrig én mer enn i dag. Kirkeledelsen tenkte ekspansjon, for rundt århundreskiftet var det bare drøyt 1600 katolikker i

Norge. Blant dem virket 127 ordenssøstre og 23 prester og biskoper. Det store flertallet av geistlighet og søstre var utenlandsfødte – dette gjaldt også litt over halvparten av de voksne blant legfolket

De ledende kreftene i datidens norske katolske kirke var opptatt av å motvirke inntrykket av at Kirken var et fremmedelement i landet. Dette gjorde man ved utstrakt bruk av nasjonale symboler, ved positive samfunnsbidrag – først og fremst gjennom søstrenes sykehusdrift – og ved å knytte an til norsk katolsk middelalder. Målet var å vise at katolisisme ikke var noe unorsk. Tvert imot.

Ifølge romanenes kronologi konverterer Paul Selmer kort før 1920. I de første 15 årene av Norges eksistens som selvstendig stat, var den katolske minoriteten preget av konsolidering og gradvis ekspansjon, stort sett i det stille. Det kommende tiåret ble derimot preget av heftige offentlige debatter om Kirkens rolle og hensikter. To konversjoner bidro til dette: Lars Eskelands i 1925 og Undsets egen i 1924. I tillegg kom polemikken utløst av kardinal Wilhelm van Rossums visitasreise i Norden sommeren 1923, stortingsdebatten rundt en mulig oppheving av jesuittparagrafen i 1925 (som endte med at forbudet mot jesuitter i Norge ble stående) og Marta Steinsviks antikatolske propagandavirksomhet, som ble møtt med adskillig sympati i vide kretser.

Den kirken Paul Selmer er en del av i de rundt ti årene *Den brennende busk* dekker, har dermed offentlighetens til dels sterkt kritiske søkelys på seg i en hittil ukjent grad. Det opphetede klimaet preger Undsets virke som polemiker mer enn Paul Selmers liv som katolikk. Dette siste kan imidlertid også sees som et bidrag til debatten: Nettopp ved å skildre noe som virker normalt og gjenkjennbart for en ikke-katolsk lesere, avdramatiserer Undset det katolske, gjør det mindre truende og viser også slik at den Kirken hun elsket, har en plass i det landet der hun opplevde å ha «levet i tusen år».

ROMANENES MOTTAGELSE

Dette til tross: *Gymnadenia* ble mottatt med betydelig skepsis i norsk offentlighet – Undset bød på katolsk propaganda, het det. I *Østlands-Posten* 29. november 1929 slås det sågar fast:

BLOCK Katolisismen var nå en gang middelalderens selvsagte form for kristendom, og i en roman med miljø fra den tiden kan vi døde nokså megen katolsk tale. Men i en nåtidsroman hører den neppe hjemme med den samme soleklare rett, og så gir Sigrid Undset sig til å preke for oss, likeså høyrøstet og påtrengende som noen annen legpredikant. [...] Sigrid Undset er til og med en høyst ordinær predikant. BLOCK

En slik tendens til å nedvurdere hennes konversjonsromaner og øvrige bøker med katolsk innhold – helgenfortellingene – ser vi også i dag.

Den svenske avisen *Dagens nyheter* hadde imidlertid et annet perspektiv (sitert i tidsskriftet *St. Olav*):

«Men det er unødvendig alt for meget å betone det katolske i boken. Det er nemlig ikke det kvantitativt viktigste i romanen; heller ikke, så vidt man fra hedningenes forgård kan

bedømme saken, det kvalitativt viktigste. Sigrid Undset har naturligvis villet skrive en bok om omvendelse, innerst inne gjengi sin egen historie, men når hun har fått pennen i hånden, så er det til syvende og sist diktet som har tatt luven fra programmet. *Gymnadenia* er en roman, ikke en lærebok. Med sin overlegne, nesten overmodige sikkerhet har Sigrid Undset latt personene få bevege seg og tale.»

Også Eugenia Kielland roser samtidsromanen i Morgenposten (referert i «St. Olav»):

«Begynner man å lese, merker man snart at her virker og lever en ny Sigrid Undset, modnet gjennom kriser og opplevelser, med avklart syn og dypere forståelse – myndigere også og klokere, ja ofte imponerende klar og klok.»

I det katolske Kristiania var resesjonen blandet. Tidsskriftet St. Olavs anmelder fryktet at romanen sågar kunne være til skade for Den katolske kirke, all den tid Pauls åndelige veileder pastor Tangen ifølge anmelderen bryr seg for mye om hans sjelsliv. Slik kunne den norske offentlighet få inntrykk av at presteskaper styrte legfolket – at katolikkene ikke var frie mennesker. Dette var en misoppfatning som kunne forsterkes av romanen, og fru Undset unngår å korrigere dette bildet, fryktes det – hun burde normativt signalisert at en katolsk prest ikke grafser i sjelelivets kompleksitet.

I det hele tatt er *Gymnadenia* ingen normativ fortelling fra Undsets side – hun tegner komplekse mennesker, og det er den katolske anmelder skeptisk til. Her er litt for mange hverdagsmennesker, og idealbildene mangler. Dessuten er fru Undset farlig nær virkelighetslitteraturen når hun dikter en roman fra det lille katolske miljøet i St. Olav menighet. Kunne deres egen fru Undsets roman regelrett forsterke fordommene mot et allerede hardt presset minoritetsmiljø?

Bakteppet for den konkrete skepsisen mot fremstillingen av katolske prester i Undsets roman, er å finne i Marta Steinsviks (1877–1950) antikatolske propaganda som samtidig raste over landet. Den norske forfatteren, kvinnesaksforkjemperen og antroposofen agiterte på Undsets tid sterkt mot jøder og katolikker i den norske offentlighet. Hun reiste blant annet rundt med foredraget «I moderkirkens favn», og hadde også en artikkelserie i Aftenposten i 1925 hvor hun argumenterte mot opphevelsen av jesuittparagrafen. I 1928-årene utgav hun så boken *Sankt Peters himmelnøkler*, et usedvanlig sterkt angrep på Den katolske kirke. Den utløste enorm debatt og en mengde offentlige disputer mellom Steinsvik og katolske geistlige. Boken ble populær i kretser som allerede næret skepsis mot det katolske, og utkom i flere opplag.

«... det er på tide at katolisismen nå som smått begynner å bli avslørt her i Norge i sin virkelige beskaffenhet», agiterer Steinsvik i *St. Peters himmelnøkler* (s. 102). Særlig slår hun ned på den katolske moralteologi, som hun hevder resulterer i katolske presters morbide interesse for seksuelle synder i skriftemålet – som er en regelrett «spionsentral» (s. 325) og en «sjelens forhørsrett hvor skriftefaren får full bruk for sine obskøne moralteologiske kunnskaper» (s. 16). «Dette gjelder katolske skriftefedre i det store og hele, men først og fremst selvfølgelig jesuittene» (s. 326). Moralteologien er «rene moralske pestkilder» (s. 15) og må ikke få råde blant sjelesørgere i Norge!

Riktignok innrømmer Steinsvik at de norske katolske prestene, «disse geistlige som har hatt den ulykke å være blitt presteordinert i den romerske kirke» (s. 320), nok ikke er av den aller verste sort:

«Vi er alle på det rene med at den romerske kirke til de land den spesielt ønsker å vinne, sender sine beste og mest sympatiske representanter. Og Norge er et av de land den romerske kirke *svært* gjerne vil vinne. Det er derfor ingen grunn til å tro at de prester som sendes hit opp, ikke er så bra som de i det hele tatt kan være» (s. 18).

Dog:

«Sikkert er det i hvert fall at alle fromme katolikker den dag i dag er lydige redskaper i sine skriftefedres hender» (s. 328).

Ikke bare kontrollerer den katolske sjelesørger og skriftefar de troendes seksualliv, advarer Steinsvik, han styrer også deres politiske liv:

«Skriftefaren benytter [...] som før antydte sin makt ikke bare til å beherske familiens indre anliggender, men først og fremst til å øve politisk innflytelse. [...] De nekter ganske enkelt å gi syndsforlatelse til enhver som ikke stemmer på de politiske kandidater romerkirken ønsker valgt» (s. 330).

Englands velferd og sikkerhet trues av dette, hevder Steinsvik, siden «en mengde politikere, lærere, bankdirektører, kontorfolk, journalister osv. [der] allerede er katolikker» (s. 331). Imidlertid er faren noe mindre i Norge:

«Her i Norge er der jo enda bare ca. 3000 offisielle katolikker. Med vanlig norsk flegma kan vi derfor ta denne sak med ro inntil det er blitt iallfall minst en halv million katolikker i landet, og det vil ta noen år. Vi kan derfor trygt sove videre en god stund til.»

Men advarselen er klar:

«Den katolske kirkes åndstrelldom har man for lenge siden glemt. Den er blitt en saga blott, et fortidseventyr fra fremmede land, som ingen lenger tror på her hos oss (...). Gjennom en bakdør har [jesuittismen] listet seg inn i vårt land. Og nå arbeider den ugenert og planmessig på å bringe hele Norge tilbake til «Moderkirkens» favn (s. 47-48).»

Så mye om den kirkelige og samfunnsmessige kontekst for Sigrid Undsets konversjonsromaner.

SPRÅKLIG TILRETTELEGGING

Sigrid Undset var et stort navn i sin samtid, både som romanforfatter, skribent og polemiker. For sine middelalderromaner ble hun tildelt Nobels litteraturpris, som den tredje og foreløpig siste nordmann i historien. I samtidsdebatten hadde hun en skarp penn som engasjerte seg særlig i kvinnesaken, religionens rolle og nazismens menneskeforakt. Med Marta Steinsvik diskuterte hun særlig hardt Olav den helliges rolle i landet. I tiden rundt andre verdenskrig førte hun sterk polemikk mot Knut Hamsuns ideer og engasjerte seg i det såkalte jødespørsmålet, noe som medførte at hennes bøker og tekster ble forbudt i Hitler-Tyskland. Etter invasjonen i 1940 måtte hun flykte fra Lillehammer og Norge til fordel for USA, der hun

fortsatte kampen mot okkupasjonen. Også etter Undsets død i 1949 har bøkene og tekstene hennes fortsatt å prege nye lesere, og stadige opplag og samlede verker er utgitt. Men hva med den nye generasjonen som nå vokser opp?

Flere unge lesere i dag forteller at de unngår Undset særlig fordi språket oppleves gammelmodig og tungt – formen fremmedgjør. I et forsøk på å gjenintrodusere Undset for et nytt publikum som ikke er fortrolig med originalens språklige form, er det derfor i denne utgaven foretatt en forsiktig oppdatering av ortografi og tegnsetting i retning av et moderne konservativt bokmål. Slik er «sig» og «mig» ortografisk oppdatert til «seg» og «meg», «aa» til «å», «op» til «opp», «at» til «å» etc. Eksempelvis lyder *Gymnadenias* tre første avsnitt originalt slik:

«Paul var med i den siste driften av passagerer – de som halvsprang ned gjennom den skumle stasjonshall og ikke stoppet ved aviskiosken. De satte ned farten da de saa at toget stod ganske fredelig ute i solskinnet paa den ytre perrong og støtte opp røkskyer mot den blanke vaarhimmel.»

«Med øyesnippen fanget Paul et skimt av sin mors ansigt bak et kupévindu. Hun banket i ruten, men han lot som han ikke merket det og gik forbi.»

«Det rykket i toget, og gutten sprang op paa platformen til den nærmeste vogn, lukket paa døren – der stod tykt med folk ute i korridoren, saa kupeerne var vel overfylt da. Luften slog imot ham, mæt av malinglugt og tobaksrøk og menneskelugt. Saa blev han stående ute på platformen, drog gymnasiastluen ned over øinene mot solen og stod lænet mot vognvæggen, med hænderne i bukselommerne og bokpakken under armen.»

I vår forsiktig tilpassede utgave lyder den samme passasjen slik (ortografisk oppgraderinger markert med kursiv):

«Paul var med i den *siste* driften av *passasjerer* – de som halvsprang ned *gjennom* den skumle *stasjonshallen* og ikke stoppet ved aviskiosken. De satte ned farten da de *så* at toget stod ganske fredelig ute i solskinnet *på* den ytre *perrongen* og støtte opp *røykskyer* mot den blanke *vaarhimmelen*.»

«Med *øyenippen* fanget Paul et skimt av sin mors *ansikt* bak et kupévindu. Hun banket i ruten, men han lot som han ikke merket det og *gikk* forbi.»

«Det rykket i toget, og gutten sprang *opp på plattformen* til den nærmeste *vognen*, lukket *på* døren – *det* stod tykt med folk ute i korridoren, *så kupeene* var vel *overfylt* da. Luften *slo* imot ham, *mett* av *malinglukt* og *tobakksrøyk* og *menneskelukt*. *Så ble* han *stående* ute på *plattformen*, drog gymnasiastlue ned over *øynene* mot solen og stod *lent* mot vognveggen, med *hendene* i *bukselemmene* og bokpakken under armen.»

Også datidens tegnsetting, som i særlig grad kan vanskeliggjøre lesingen, er oppdatert. Der flyten tilsier det, er en del kommaer erstattet med «at». På side 9 i originalutgaven leser vi for eksempel:

«Naturligvis forstod han at det var for deres fremtids skyld, naar moren vilde at de skulde holde oppe forbindelsen med sin far. Men moren måtte nu vel også forstaa, han aktet at klore sig gjennom verden akkurat som han vilde ha været nødt til at gjøre, hvis far hadde været død. Han bare ønsket, han kunde faa være i fred for at høre om faren og denne nye madammen hans.»

I vår utgave ser tegnsettingen slik ut:

«Naturligvis forstod han at det var for deres fremtids skyld når moren ville at de skulle holde oppe forbindelsen med sin far. Men moren måtte nå vel også forstå at han aktet å klore seg gjennom verden akkurat som han ville ha vært nødt til å gjøre hvis far hadde vært død. Han bare ønsket at han kunne få være i fred for å høre om faren og denne nye madammen hans.»

Undsets mangslungne og presise vokabular er selvsagt bevart – det er enestående rikt og må videreføres som inspirasjon for fremtidige lesere og skribenter. For en leserskare hvor deler av dette undsetske ordforråd er fremmed eller tapt, er det ordforklaringer nederst på siden. Her må det rettes en særlig takk til enestående *Naob*!

Form og innhold henger uløselig sammen. Derfor vil enhver justering av formen påvirke tekstens kunstneriske kvalitet. Dessuten gir den rettskrivningsnorm Sigrid Undset benyttet, et tidsriktig bilde av det Norge hun skildrer i sine samtidsromaner – hovedsakelig med Kristiania som kulisse. En språklig tilrettelegging som vi har forestått – om den dog bare er funksjonell – kan selvsagt problematiseres faglig sett. Her vil meningene være delte både blant den gjengse leser, litteraturvitere og Undset-kjennere. Undertegnede deler bekymringen for at en språklig modernisering vil kunne forringe teksten. Dessuten bør litterære verker ikke minst fra en nobelprisvinnende forfatter behandles med ærbødighet. Dog er det min overbevisning som forlegger at det i denne avveiningen er videreformidlingen av Undsets rike forfatterskap til en ny generasjon lesere som må trekke det lengste strået. Ja, form og innhold henger uløselig sammen, men der formen måtte hindre dagens lesere i å utforske det enestående undsetske univers, er det mitt håp at respektfullt oppgraderte versjoner kan bøte på dette og la stadig nye lesere få øynene opp for Undsets litterære kvaliteter og store psykologiske og historiske innsikt.

Når hennes bøker i år er falt i det fri, føler St. Olav forlag en særlig forpliktelse til å bevare og nyintrodusere hennes katolske bøker, i første omgang konversjonsromanene..

TAKK

Til sist gjenstår å rette en stor takk til Nasjonalbiblioteket for deres betydelige arbeid med å digitalisere Sigrid Undsets verker, som vi henviser til hva gjelder originalutgavene. Takk også særlig til Sigrid Undsets hjem Bjerkebæk, Maihaugen, Oslo Museum, DigitaltMuseum, St. Josephsøstrene, Sta. Katarinahjemmet og St. Olav menighet i Trondheim for bruk av verdifullt bildemateriale.

Oslo, 31. august 2020

Kristine Dingstad

Forlagssjef

Kilder

Slotsvik, Tone Njølstad: «*Alt for Norge. Ikke ogsaa for katoliker?*» *Den katolske minoriteten i Norge 1905-1930* (Masteroppgave i historie ved Universitetet i Bergen, 15. mai 2009)

Steinsvik, Marta: *Sankt Peters himmelnøkler* (Eget forlag, 1928)

«St. Olav. Tidsskrift til den religiøse opplysnings fremme», 1929, nr. 46, s. 373–374

«St. Olav. Tidsskrift til den religiøse opplysnings fremme», 1930, nr. 49, s. 388–390

Undset, Sigrid: *Den brændende busk* (Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1930)

Undset, Sigrid: *Gymnadenia* (Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1929)